

Erősödni látszik az az értelmezési irány a közelmúlt hazai Krasznahorkai-recepciójában, amely végső soron a „szociográfiai hitelesség” és a „látomásos fantazmagória” közötti egyensúly meglétének vagy hiányának kritériuma

44 Reichert Gábor

SZOCIOGRÁFIAI FANTAZMAGÓRIA

Anakronisztikus időszerkezet

és vidékébrázolás Kraszna-

horkai László *Báró Wenckheim*

hazatér című regényében

mentén választja külön az életmű jelentősnek és kevésbé jelentősnek tartott darabjait.¹ Azokban a megközelítésekben, amelyek ezt a distinkciót érvényesítik, természetesen továbbra is kiemelt helyet foglal el a két korai mű, az 1985-ös *Sátántangó* és az 1989-es *Az ellenállás melankóliája*. A szerző legutóbbi regénye, a 2021-ben megjelent *Herscht 07769* viszont nagyrészt

épp az imént említett egyensúly „felbomlása”, napjaink közéleti viszonyainak és közgondolkodásának – több értelmező által is hiteltelennek tartott – leegyszerűsítése miatt részesült ez idáig igencsak kedvezőtlen fogadtatásban.² Az új regény meglepően negatív magyarországi visszhangjának³ egyik leglényegesebb velejárója, hogy mintegy visszamenőleg szempontokat nyújt a sok tekintetben hasonló tematikával és narrációs szerkezettel bíró *Báró Wenckheim hazatér* újraolvasásához is. A 2016-os nagyregény ugyanis az életmű más darabjaihoz viszonyítva is rendkívüli mértékben játszik rá a „mai vidéki Magyarország” toposzának – szociografikus és látomásos elemeket vegyítő – megalkotására, így a Krasznahorkai-poétika fent említett két „esszenciális dimenziójának”⁴ egymáshoz való viszonya véleményem szerint itt nagyobb téttel bír, mint a szerző bármely egyéb regényében.

A *Báró Wenckheimet* – a szerző első műveihez hasonlóan – saját jelenkorának abszurd és tragikus bírálataként olvasta a kritika, általános megítélése pedig összességében meglehetősen pozitívnak mondható (amit a következő év elején a regényért odaítélt Aegon-díj még inkább megerősített). A *Sátántangóra* és *Az ellenállás melankóliájára* tett egyértelmű utalások – mint például a helyszín és egyes szereplők részleges azonossága vagy hasonlósága – okán számos értelmező tekintett rá összegző műként, a „mai magyar valóság” igazi arcát a *kíméletlen szatíra eszközeivel* megmutató Krasznahorkai-művek kései betetőzéseként. Bár több recensens felhívta a figyelmet a *Báró Wenckheimben* megjelenített világ inkonzisztens elemeire – ha úgy vesszük, „szociográfiai hitelesség” és „látomásos fantazmagória” egyensúlyának

helyenkénti billegésére⁵ –, a kritikai fogadtatás alaphangját az elismerés és a szerző iránti kultikus viszonyulás jellemezte. Ennek köszönhetően pedig a legtöbben elsiklottakafelett, hogy a regény által tett explicit vagy implicit állítások a „mai vidéki Magyarországról” számos esetben a 2010-es évek sajtóközhelyeit öntötték szépirodalmi formába. A következőkben 45 a *Báró Wenckheim hazatér* diegetikus világát és narrációs struktúráját – meglátásom szerint – elemi szinten meghatározó anakronisztikus idővo-natkozások értelmezésén keresztül igyekszem rekonstruálni azokat az alap-állításokat, amelyekből kiindulva a regény a „mai vidéki Magyarország” képét hozza létre.

A *Báró Wenckheim hazatér* konkrét földrajzi lokációk, valóban megtörtént események és valóban létező személyek említésével jól ki-következtethető – vagy legalábbis első pillantásra annak tűnő – uta-lásokat tesz a történet helyszínének és időpontjának meghatározására. A regényben minuciózus pontossággal megnevezett városrészek, utcák és terek egytől egyig megtalálhatóak Krasznahorkai László szülőváro-sában, Gyulán. Ennek ellenére a város neve egyszer sincs leírva a re-gényben (kivéve a könyv védőborítójának azt a részét, ahol a szerző életrajzi adatai szerepelnek), ami felveti a kérdést: kijelenthetjük-e, hogy a történet Gyulán játszódik? Az egyszerű válasz az lenne, hogy *nem*, hiszen az irodalmi szöveg természetéből következően egy fiktív történetben megkonstruált helyszín az adott mű diegetikus – tehát ugyancsak fiktív – világán belül válhat csak értelmezhetővé. A regény már-már provokatív módon precíz topográfija – amelynek legszemlé-letesebb példái, amikor az elbeszélő Google Térkép-szerű pontossággal írja le a báró útvonalait, olykor még az aktuális helyszín házszámát is megadva⁶ – azonban folyamatosan fenntartja az olvasói bizonytalan-ságot azt illetően, hogy a regényben elhangzó kijelentések érvénye nem lép-e túl a diegetikus világ határait. A névtelen vidéki városról így az sem dönthető el egyértelműen, hogy „létrehozója” mennyire tekint rá tipizált – vagyis a „mai vidéki Magyarország” esszenciáját a realista próza módszerére emlékeztető módon magába sűrítő –, paro-disztikus vagy épp nagyon is konkrét helyként.

Hasonló eljárás figyelhető meg a regényidő ábrázolásánál is. A konkrét dátumokhoz köthető, erős referenciális mozzanatok furcsa módon folyamatosan ellentmondanak egymásnak, aminek révén az időviszonyok is egyre bizonytalanabbá válnak a történet előrehaladtával. A következőkben néhány példát említek ennek illusztrálására.

A regényben lényeges szerepet játszó motorosbanda – amelynek esz-meisége egyébként némi hasonlóságot mutat a Magyarországon 2006-ban bejegyzett Gój Motorosokéval – a Biker nevű kocsmában gyülekezik, ahol a

televízió a *ValóVilág* című realitysorozat második évadát sugározza.⁷ A műsor 2003 januárjától májusáig futott az RTL Klubon, ismétlését tudtommal a regény megírásáig nem vetítették az RTL-csoport egyik csatornáján sem. Ennél
46 viszont jóval későbbi időpontra utal például a vonattal Bécsből Buda-
pesten keresztül Délkelet-Magyarország felé utazó báróval szóba elegyedő kalauz monológja a regény második fejezetében: „itt van ez a szinte üres vonat, alig vagyunk rajta, de majd nézze meg, mi lesz a Keletibe, megrohanják, mert meg fogják rohanni a menekültek, pillepalack, ételezsacskó, kisüveg, nagyüveg, visznek azok mindent, én nem tudom, ilyen koldusforma mind, nincs azoknak se egy haza, se egy tető, azt mondják, tényleg a fejük felett, és csak gyönnék és gyönnék évek óta, és csak fekszenek mindenfelé [...]”⁸

Az itt előkerülő referenciális mozzanat – a Keleti pályaudvaron és Budapest belvárosában feltorlódott menekültek említése – egyértelműen 2015 nyarának és őszének eseményeit idézi meg. A kalauz szólamáról azonban nem eldönthető, hogy az a média által hiszterizált magyar állampolgár eltúlzott véleményét imitálja, vagy pedig a realitástól hangsúlyosan eltávolodó fikciós elemmel van dolga az olvasónak. A magyar média különböző szegmenseiben ugyanis valóban mást és mást állítanak arról, hogy a menekültek épp „gyönnék”-e vagy nem, az azonban tényszerűen nem állja meg a helyét, hogy bárkikor is lett volna olyan időpillanat Magyarország történetében, amikor már „évek óta” feküdtek „mindenfelé”. Ebből tehát akár arra is következtethetünk, hogy a regény a disztópikus közeljövőben, az anarchiába süllyedt Magyarországon játszódik, talán valamikor a 2010-es és a 2020-as évek fordulóján. Ezt erősítik azok a – néhol már-már a *Mad Max*-filmek világára emlékeztető – szöveghelyek is, amelyek „az utcákat elborító borzalmas szemétkupacok[ról] és hajléktalanok[ról] meg [...] gyerekkoldusok[ról]” tesznek említést;⁹ de ebbe az irányba viheti az értelmezést a regény több pontján említett általános üzemanyaghiány visszatérő panasza, a közszolgáltatások és a tömegközlekedés teljes kiszámíthatatlansága, illetve a regény egyetlen Budapesten játszódó jelenete is, amely a Kossuth tér környékét elárasztó tüntetők jelenlétét mintegy természetes – a „vidékiek” számára viszont kiemelt – „ijesztő”¹⁰ – állapotként mutatja be.

Ugyancsak olvasható időjelölő mozzanatként az egyik mellékszereplő, Szolnoki Dante színre lépése. A regényvilág értékszegénységének – véleményem szerint egyébként meglehetősen erőltetett – bizonyítékeként a báróhoz Szolnokon csatlakozó kisstílusú bűnöző hangsúlyozott módon nem a középkori költőről kapta a becenevét, hanem arról, hogy „nagyon hasonlít a Bayern München híres brazil hátvédjére, a Dantéra, mivel annak is ilyen óriási fekete gombolyaghaja van”.¹¹ Dante Bonfim Costa Santos 2012 és 2015 között volt a Bayern München játékosa, vagyis akár ezen időkeretek közé is tehetnénk a

regényidőt – egy oldallal később azonban a szereplő kijelenti, hogy „Dante név alatt fut már több mint két évtizede”,¹² amit felfoghatunk a simlis alak hazugságaként, írói figyelmetlenségként, vagy akár újabb utalásként arra, hogy a jövőben (e szöveghely alapján tehát a 2030-as években) játszódó történetet olvasunk. Ugyanakkor azt is megtudjuk Szolnoki Dantéről, hogy kocsmai nyerőautomaták üzemeltetésével foglalkozik, a magyarországi szabályozás azonban 2012 óta tiltja az efféle gépek kaszinókon kívüli elhelyezését.

Hosszan sorolhatók lennének a fentiekhez hasonló anakronisztikus elemek a regényből, ezek közül már csak egyet említek, amely ugyan-csak egy valós személy megidézésén keresztül tesz konkrét utalást a történet idejére. Nem sokkal halálos balesete előtt a báró visszaemlékezik egy évvel korábbi találkozására Argentínában egy Jorge Mario Bergoglio nevű, akkor még ismeretlen pappal, majd az elbeszélő így zárja a címszereplő visszaemlékezését: „sok-sok évvel később, egész pontosan a fogdában, pár hónappal ezelőtt tudta csak meg, hogy ez az ő éjszakai érseke lett a római pápa, nahát, gondolta akkor, s gondolta most újra, de kár, hogy nem tudtam, kivel megyek, mert akkor megkérdezhettem volna tőle, miért kell élnem [...]”.¹³ I. Ferenc pápa megválasztása és beiktatása 2013 márciusában történt, így az előző idézet „pár hónappal ezelőtt” kitétele, valamint a következő fejezet egyik jelenete¹⁴ együttesen azt implikálják, a báró hazatérése és halála a 2013-as év végére datálható. A regényben tehát a 2000-es évek elejétől a 2010-es években keresztül az alternatív közeljövőig találhatunk a történet jelen idejére vonatkozó utalásokat – az idő „kizökkenésének” nyilvánvaló tényét azonban a narrátor egyetlen alkalommal sem explikálja.

A regény kritikusai jellemzően vagy nem hangsúlyozták az imént bemutatott időbeli referenciamozzanatok közötti feszültséget,¹⁵ vagy pedig egyszerű írói/szerkesztői tévesztést sejtettek mögötte. Ez utóbbi esetet tartja valószínűnek Bárány Tibor is: „Ha már behozzuk az aktualitást, akkor nagyon pontosnak kéne lenni. Sajnos a *Való Világ 2* tényleg 2003-ban volt, ám szerintem ezt a szerző meg a szerkesztő nem tudja, mert a cselekmény egyértelműen később játszódik.”¹⁶ Báránnyal ellentétben úgy gondolom, az egymásnak szinte kivétel nélkül elmentendő „aktualitások” rendkívül nagy száma miatt írói figyelmetlenség helyett a teljes regénykonceptiót meghatározó eljárásról kell beszélnünk. A narráció ironikus alaphangoltságához ugyanis sajátos módon hozzátartozik a *pontatlanság*; a közléthez, a napi politikához és főleg a fogyasztói és a populáris kultúrához sorolható tartalmak feltűnően hanyag kezelése. Az elbeszélő például rendre képtelen négy-nél több motormárkát felsorolni,

és hogy mindezt látványossá tegye, a motorosbanda seregszemléjekor inkább többször megismétel egy-egy márkanévet ahelyett, hogy kikeresne még párat a Wikipédiáról: „majdnem mindenki Kawasakival és Hondával és Kawasakival és Yamahával és Suzukival és Kawasakival és Hondával jött”.¹⁷ Ehhez
48 hasonló technika ismétlődik meg az autómárkák felsorolásakor is, sőt szinte bármikor, amikor fogyasztási cikkek kerülnek szóba.

Ezek a tudatosnak ható rontások egyrészt a diegetikus világba való olvasói belefeledkezés meggátolását szolgálják, hiszen a befogadó soha nem lehet biztos benne, hogy a – jelzett módon – tudáshiányos narrátor „megbízható” információt közvetít-e a számára. Másrészt a regényben előforduló nagy számú aktualitás következetesen pontatlan felskiccelésén mintha a narrátor felsőbbrendűség-tudata, az általa bemutatott világ iránti megvetése is érzékelhető lenne. Mintha azt demonstrálná, hogy a márkák, tévéműsorok, közéleti történések *nem érdemlik meg*, hogy pontosan dokumentáljuk őket, hiszen jelentőségük eltörlődik a közelgő apokalipsziséhez képest. A regény megszámlálhatatlanul sok szereplője azonban ezeknek a megjegyzésre sem érdemes aktualitásoknak a függőségében él, aminek következtében az elbeszélte világ romlottságát – valójában nem túl eredeti módon – a névtelen vidéki város lakosainak kulturátlansága és elmaradottsága illusztrálja. Állításom alátámasztására a továbbiakban a regény egészén végigvonuló – és az anakronisztikusságnak a korábbiakban érintett kérdéskörével kapcsolatban álló – motívumot, a regénybeli médiaviszonyok, valamint a helyi lakosok médiafogyasztási szokásainak ábrázolását hozom fel példaként.

A regényben feltűnő szereplőknek a jelek szerint egyetlen országos sajtótermék határozza meg a külvilágról – vagyis a városon kívüli történetsekről – alkotott képét: a *Blikk* című bulvárlap. A báróval szembeni irreális elvárásokat is a *Blikk* cikke kelti fel a történet kezdetén, hiszen a lap szerkesztőségi jegyzetét közöl róla: „egy igaz honfiú, ez a kifejezés illik rá, írták ebben a cikkben az első oldalon egy még Bécsben készült vagy legalább ott megjelent fotó kíséretében, nem is lehet őt csak a nagy Széchenyihez hasonlítani, a nagy jötevőhöz, aki, mint az közismert az olvasók előtt, mindenét szeretett nemzetére hagyta, és ez az a pont a történetben, ahol a cikk írójának le kell eresztenie a tollat, erőltlenül, érzelmek nyomása alatt, állt a cikk végén, érzelmek, fejeződött be az írás, melyeket még ők – a *Blikk*ben! – sem tudnak igazán szavakba önteni.”¹⁸

A cikk szövegének szabad függő beszédben történő ismertetése ezúttal is ironikus viszonyulást sejtet az elbeszélő részéről, de mivel a regényben mindvégig „kérdés marad, hogy az ironia alapját szolgáltatató értékrendszert honnan származtassuk”,¹⁹ nem dönthető el, hogy *mihez képest, kinek vagy minnek a nevében* ironizál a cikk sekélyes tartalmán és szentimentális stílusán.

A *Blikk* megkérdőjelezhetetlen és megkerülhetetlen viszonyítási pont a regény világában, a legfontosabb közvetítő az elszigetelt délkelet-magyarországi város lakossága és a külvilág eseményei között. Ez különösen annak fényében érdekes, hogy – mint néhány elszórt utalásból kiderül – a város lakói rendelkeznek internethozzáféréssel, vagyis akár innen is szerezhetnék értesüléseiket (ahogy az a 2010-es években már egyébként is jellemző volt). A regény kevésbé hangsúlyozott anakronisztikus mozzanataként azonban a város lakossága megrekedt valahol a 19–20. század fordulóján, és maguk a megjelenített sajtóviszonyok is ezt a korszakot idézik fel. A történet elején kiderül, hogy a városban egy-egy kormánypárti és ellenzéki napilap, illetve egy-egy kormánypárti és ellenzéki televíziócsatorna működik, amelyeknek a szerkesztői bejáratosak a helyi elit legszűkebb köreibbe. A 21. század magyarországi médiaviszonyainak ismeretében ez eleve nehezen összeegyeztethető a ténnyel. A vidéki városok lakossága önmagában jó ideje nem képes eltartani független – tehát nem a helyi önkormányzat, egy multinacionális médiavállalat vagy egy kormányközeli „alapítvány” által kiadott – sajtóorgánumot, egyszerre négyet pedig még kevésbé. A vidéki sajtó legkésőbb a múlt század első felében megszűnt független hatalmi ágként működni, a *Báró Wenckheimben* ábrázolt viszonyok tehát egyértelmű elmozdulást jelentenek a realitástól. A *magyarokhoz* című fejezetben részletesen bemutatott névtelen újságcikk kapcsán pedig kiderül, hogy az említett írást az ellenzéki főszerkesztő a lap „esti kiadásában”²⁰ szeretné publikálni. Napi két kiadással rendelkező nyomtatott lap az 1990-es évek óta nem létezik Magyarországon, de ez a kiadási gyakorlat valójában a múlt századelő óta nem jellemző nálunk – főleg nem a vidéki kisvárosokban.

A „mai vidéki Magyarország” bemutatásához tehát az 1945 előtti Magyarország asszociációi társulnak a regényben, ezt pedig egyéb utalások is erősítik. A báróval például a „megyei főispán” szeretne találkozni megérkezése után,²¹ de azt is megtudjuk, hogy a városnak „főlovásza” van, akárcsak az uradalmi birtokoknak a feudálizmus korában.²² A polgármester az újságírókhoz intézett szónoklatában „birtok”-ként beszél a városról, amelynek a hazatérő báró a teljhatalmú ura: „ez lehet, hogy szokatlanul hangzik önöknek, akik az úgynevezett „demokráciához” vannak szokva, de vegyék tudomásul, hogy mától fogva itt ő [ti a báró] az úr, [...] ez itt kérem, a magasságos egeknek hála, nem „demokrácia” többé, ez ettől fogva, és széles mozdulatot írt le a kezével, [...] *birtok*, aminek oly sok évtized után, törölgette meg verejtékező feje búbját még egyszer a tenyerével, az ura végre megérkezett.”²³

A kissé ütődöttnek tűnő báró csalódást okoz az életük helyrehozására önmaguktól képtelen helyieknek, aminek következtében végleg feltartóztat-hatatlaná válik a város pusztulása. A regényszereplők, akiknek a tudatát a narráció ábrázolja, azonosak abban, hogy egyaránt képtelenek az ön-
50 gondoskodásra, mélységesen tekintélytisztelők, demokratikus jogai-
kat pedig önként feláldoznak bármilyen esetleges anyagi előny érdekében. Mind erkölcsileg, mind szellemileg megérettnek tehát a pusztulásra.

A *Báró Wenckheim hazatér* által sugallt kép a „mai vidéki Magyarországról” a fentiekben bemutatott anakronisztikus világábrázoláson alapszik. Ennek a szemléletmódnak a gyökerei a 2010 utáni Magyarország és a Horthy-korszak közötti, a magyar sajtóban nagy karriert befutott analógiateremtési kísérletek környékén keresendők. „Szociográfiai hitelesség” tekintetében azonban mindez erősen megkérdőjelezhető: a regény által reprezentált emberkép nem lép túl az említett sajtóközhely általánosító ítéletén. Az elbeszélte világ logikáján belül maradvával ezzel nem is lenne probléma, a fentiekben bemutatott nagy számú referenciális utalás azonban nyilvánvalóvá teszi, hogy Krasznahorkai szatírája egy napjaink közéletéből – azaz a „való világból” – vett, a valóságot erősen leegyszerűsítő gondolati panelből építkezik. A regényvilág értékviszonyainak szándékolt homályossága pedig nem ad fogódzót az olvasónak annak eldöntésére, hogy mindezt mennyire érdemes komolyan vennie.

¹ Vö. RADNÓTI Sándor, *Apocalypsis cum figuris*, revizoronline.com, 2021. március 8. <https://revizoronline.com/hu/cikk/8925/krasznahorkai-laszlo-herscht-07769-florian-herscht-bach-regenye/>

² Néhány – általam jellemzőnek tartott – példa a regény fogadtatására (a fent idézett kritika mellett): MARGÓCSY István, *A Krasznahorkai-jelenség*, Élet és Irodalom, 2021. április 16., 21.; KÖRÖSZTÖS Gergő, *Bent szürke, kint nevet*, litera.hu, 2021. március 6. <https://litera.hu/magazin/kritika/bent-szurke-kint-nevet.html>; BÁRÁNY Tibor, *A regény: hiba*, Műút, 2021/2, 71–73; NEMES Z. Márió, „Sodoma és Gomora ehhez képest egy nuku”, Műút, 2021/2, 74–79; SZALAY Zoltán, *A hihetetlen angyal*, dunszt.sk, 2021. március 17. <https://dunszt.sk/2021/03/17/a-hihetetlen-angyal/>

³ Bár az Élet és Irodalomban nemrég közölt szemelvénygyűjtemény alapján kockázatos lenne általános következtetéseket levonni, a német kritikákból kiválasztott részletek a magyarországinál jóval kedvezőbb képet adnak a *Herscht 07769* ottani recepcójáról. Vö. *A kis dolgok nagy elbeszélője: Válogatás Krasznahorkai László Herscht 07769 című könyvének német nyelvű recenzióiból*, vál., ford. JENEI-FORRAY Norma Mária, Élet és Irodalom, 2022. február 25., 21. Mindez nagyon izgalmasan cseng össze Nemes Z. Márió kritikájának – Balassa Péter *A hang és a látvány. Miért olvassák a németek a magyarokat?* című esszéjéből kiinduló – gondolatmenetével. Vö. NEMES Z., i. m.

⁴ *Uo.*, 75.

⁵ A leghangsúlyosabban: SIPOS Balázs, *A történelem angyaláért*, Jelenkor, 2017/7–8, 897–903.

⁶ Például: „megérkezett a taxi, s ő bement a címre, és elindultak a Béke sugárúton a Németváros felé, majd amint bekanyarodtak a Jókai utcára, majd továbbhaladtak volna a Scherer Ferenc út alacsony háza között, egyszer csak épp ott, ahol a Jókai a Schererbe megy át, ott állt oldalt az eltűnt útitárs a vonatról [...]” (KRASZNAHORKAI László, *Báró Wenckheim hazatér*, Bp., Magvető, 2016, 241.); „egy néma jármű érkezett meg a Sinka utca 23. alá [...]” (*Uo.*, 254.).

⁷ „[A] vezér nem mondott többet, csak magához intette Joegyereket, valamit megbeszélt vele, aztán csak úgy csöndesen iszogatótt, és felnézett a tévére a sarokban, épp a Valóvilág kettes ment [...]” (Uo., 228).

⁸ Uo., 110–111.

⁹ Uo., 159.

¹⁰ Uo., 402.

¹¹ Uo., 133.

¹² Uo., 134.

¹³ Uo., 342.

¹⁴ Uo., 405–410.

¹⁵ Kivételként említendő: MAKAI Máté, *Elvéteni az időt*, Alföld, 2017/2, 136–141.

¹⁶ BÁRÁNY Tibor, KÁROLYI Csaba, RÁCZ Péter, ZELEI Dávid, *ÉS-kvartett: Krasznahorkai László Báró Wenckheim hazatér című regényéről*, Élet és Irodalom, 2017. május 5., 21. (Bárány Tibor megjegyzése)

¹⁷ KRASZNAHORKAI, *i. m.*, 57.

¹⁸ Uo., 123.

¹⁹ THIMÁR Attila, *Krasznahorkai László: Báró Wenckheim hazatér*, Kortárs, 2017/9, 90.

²⁰ KRASZNAHORKAI, *i. m.*, 422.

²¹ Uo., 329.

²² Uo., 197.

²³ Uo., 233. (Kiemelés az eredetiben.)

